

Слово *пісня* входить до складу традиційної поетичної лексики поряд із такими лексемами, як *слово, мова, дума, думка* тощо.

Щоб виявити специфіку вживання слова *пісня* в поезіях Лесі Українки, варто проаналізувати систему значень зазначеної лексичної одиниці у загальномовному словнику української мови. Подаємо ці значення за 11-томним Словником у конспективному викладі. Отже, у слові *пісня* лексикографічна праця фіксує такі значення:

1. Словесно-музичний твір, призначений для співу.

Дзвінка дівоча пісня, сердечна та тужлива,
Лунає десь у зелених горах (М. Коцюбинський).

- Мелодійні звуки пташиного співу.

Соловейко в клітці тісній
Пісні виспіває... (П. Гулак-Артемівський).

2. Невеликий ліричний вірш, поетичний твір, написаний в музично-поетичному стилі.

Егеж! — Переписала
Я Гейнові пісні (Леся Українка).

Зафіксоване значення лексеми *пісня* реалізується також у фразеологічних сполуках типу: *інша пісня* — інша справа; *довга пісня* — довга справа; *співати (заспівати) іншої пісні (іншу пісню)* — діяти, чинити і т. ін. інакше, по-інакшому; *стара пісня, старі пісні* — щонебудь давно відоме.

Мотивація такого трактування семантики слова *пісня* досить прозора: традиційна, усталена сполучуваність дає змогу розрізнити *пісню* — «спів»; *пісню* — «словесний твір».

Слово *пісня* у ліричних поетичних текстах Лесі Українки вжито близько 150 разів.

Особливістю поетичних текстів Лесі Українки є розгортання слова *пісня* в епітетні, метафоричні, парафрастичні структури, а також семантична тотожність його з лексемами *слово, мова, вірші, поезія*. На цю тотожність вказує характерна сполучуваність іменника *пісня* з прикметниками, дієсловами, присубстантивними поширювачами (генетивні метафори). Взаємозамінність слів названого поетично-контекстуального синонімічного ряду зумовлюється конкретним текстом і мовною віршовою практикою поетеси, коли одне словопоняття непомітно, «м'яко» переходить в інше і не викликає враження незвичного метафоричного вислову. Напр., у поемі «Давня казка» чергуються слова *поет* — *співець*, а також *вірш* — *пісня* — *слово*. На формальному протиставленні побудовані віршові строфи, напр.:

Що не був співцем поет наш,
Бо зовсім не вмів співати.
Та була у нього пісня
І дзвінкою, і гучною,
Бо розходилась по світу
Стоголосою луною (Леся Українка).

Назва *поет* (як і *поезія*) безпосередньо пов'язана із лексемою *слово*, але в загальномовному словнику відбито і його (слова) усталений зв'язок з іменником *пісня*. Поетичний контекст Лесі Українки реалізує зрощення — формальне й семантичне поєднання слів *пісня* і *слово*:

І не був поет самотнім
До його сумної хати
Раз у раз ходила молодь
Пісні-слова вислухати (Леся Українка).

Розгортання поетичного тексту відбувається завдяки чергуванню семантично тотожних слів, що утворюють поетичну парадигму *пісня* — *слово* — *дума* — *вірші*.

Останній із перелічених іменників семантично підтримується такими видовими поняттями: *рима* (*рими повтікали, рими-соколята*). Але водночас наявне повернення до «музичної» семи:

Тут поет взяв мандоліну,
Він заграє і до музики
Промовляє пісні чудові (Леся Українка).

Синкретичний образ натхненного, талановитого слова, поезії, що сприймається як висока пісенна творчість, передбачає семантичну взаємодію компонентів згаданої парадигми.

Так само, як на початку поеми чергуються *пісня — слово — вірші — поезія* («Кінь поезії крилатий»), так у кінці поеми (IV частина) «*думи-чарівниці*, що для них нема на світі Ні застави, ні границі», переходять у *прудке слово*, яке «Не затримає темниця, Полетить воно по світі, Наче тая вільна птиця».

Динамічна ознака *летіти (линати)* лежить в основі об'єднання названих слів в одну парадигму. Поетична номінація *пісня-слово* не може бути ілюстрацією ні до першого, ні до другого із словникових значень лексеми *пісня*. Вона містить у своїй семантичній структурі компонент «творчість, високе натхненне слово, що здатне зворушувати людей, змагатися проти «діла соромного».

Пісня, слово, думка, поезія фактично утворюють неподільну семантичну єдність, що реалізується в різних варіантних синтаксичних конструкціях.

Доказом контекстуальної синонімічності, варіативності згаданих лексем є їхня сполучуваність з іншими словами. Показова також функція та місце в тропеїчній системі поетичного тексту.

Простежмо сполучуваність лексеми *пісня* з прикметниковими означеннями, тобто функціонування епітетних словосполучень, в яких епітет має позитивний емоційно-оцінний зміст, негативний емоційно-оцінний зміст або передає нейтральну, найзагальнішу семантику.

До епітетів із позитивним емоційно-оцінним змістом належать: *пісня (чудова, дивна, рідна, вільна, весела, палка, переможна, визволена, потужна), пісні (голосні, лагідні, дзвінко-сріблесті, гучні, урочисті, кохані)*. Епітети з негативним емоційно-оцінним змістом: *пісня (самотня, безумна, шалена, смутна), пісні (невільницькі, чужі, нещирі, журливі)*.

Поряд із значною групою епітетів, що передають чітко окреслену позитивну або негативну оцінку, в поетичних творах Лесі Українки спостерігаємо також епітетні означення більш загальної, нейтральної семантики: *пісня (наша, така, ваша, моя, давня, перша, твоя, своя, інша), пісні (нові, неспівані, вічні)*.

Серед цих епітетних лексем переважають присвійні займенники, прикметники, що характеризують пісню за часовою ознакою. Присвійні займенники містять у своїй семантиці компонент суб'єктивного, особистісного ставлення.

Епітети із позитивною емоційно-оцінною та узагальненою семантикою у поетичних текстах Лесі Українки кількісно переважають. Між епітетними означеннями встановлюються синонімічні та антонімічні відношення. Синонімічні відношення характерні для епітетів, об'єднаних: а) семою «звук», «звучання», напр.: *голосні пісні, гучні пісні, дзвінко-сріблесті пісні*; б) семою «психічний стан суму», напр.: *журливі пісні, смутна пісня, сумна пісня, самотня пісня*; в) семою «відчуття волі, свободи», напр.: *вільна пісня, визволена пісня, переможна пісня*; г) семою «ніжність, лагідність», напр.: *лагідні пісні, делікатна пісня*; д) семою «відчуття захоплення та піднесеного емоційного стану», напр.: *чудова пісня, дивна пісня, палка пісня, кохані пісні*.

Контекстуальними антонімами виступають прикметникові означення, які й у загальномовному словнику належать до слів із протиставною семантикою. Поряд із антонімічними парами виокремлюємо антонімічні ряди епітетів, напр.: *весела пісня — сумна пісня (смутна, журлива, самотня); рідна (знайома) пісня — чужа пісня; нові (неспівані) пісні — давні (вічні) пісні; вільна пісня — невольницькі пісні*.

Серед тропів із ключовим словом *пісня* розрізняємо субстантивні словосполучення, серед них переважають вислови із метафоричним змістом: *щире золото пісень, пісня моєї юності, пісня без слова, джерело пісень солодких, пісня міста, пісня полону, пісня кохання, пісня журби, пісні волі, пісні соловейка*.

У поетичних текстах Лесі Українки як паралельні вживаються словосполучення з

узгодженим та неузгодженим означеннями, напр.: *пісня журби — журливі пісні, пісні волі — вільні пісні, пісні соловейка — соловейкові пісні*.

Що стосується метафоричних конструкцій з опорним словом *пісня*, то вони досить різноманітні як у семантичному, так і в структурному плані.

Розрізняємо два типи метафор:

1) конструкції, в яких *пісня* виконує функцію суб'єкта дії (суб'єкт активний), напр.:

Раптом пісня чудова
Геть-геть навкруги залунала..
Спочиваєш ти, наш батьку,
Тихо в домовині,
Та збудила твоя пісня
Думки на Україні.

2) конструкції, в яких *пісня* виступає об'єктом дії, тобто виконує пасивну функцію, напр.:

Про тії чудовії очі
Пісні я складаю мої..
Якби мені дістати струн живих,
...потужну пісню я б на струнах грала...

Відзначимо, що в поетичних текстах Лесі Українки активних конструкцій, тобто тих, у яких лексема *пісня* виконує функцію суб'єкта дії, значно більше, ніж конструкцій, у яких слово *пісня* виступає об'єктом дії.

У дієслівних словосполученнях із ключовим словом *пісня* функціонують дієслова, між якими встановлюються синонімічні відношення. Це, зокрема, синонімічний дієслівний ряд: *бринить, лунає, дзвенить (пісня); лине, летить, тече, леться, пливе (пісня)*.

У поезії Лесі Українки слово *пісня* виступає головним компонентом розгорненої образної конструкції з порівнянням, тобто *пісня* — це суб'єкт порівняння, а сполучникова частина — об'єкт порівняння. Основу порівняння становлять дієслова *грай, плинь, бринить, пролетить, лить, вирветься*, зрідка — прикметник *гучної*.

Граї, моя пісня, як вітер сей грає!
...Луна пронесеться від пісні дивної,
Гучної, мов гімни надії.
Плин, моя пісня, як хвиля хибкая, —
Вона не питає, куди вона плине;
...і кожна пісня, що на інших струнах
бринить, мов голос вітряної ночі,
бриніла б на моїй злотистій арфі...
Хай пролетить ся пісня одиноко,
як вихор через море льодове.
Лить, моя пісне, як чайка прудкая, —
Вона не боїться, що в морі загине.
І стрепенеться визволена пісня
і вирветься з неволі, як ридання,
що довгостримане, притлумлене таїлось
в темниці серця.

Порівняльні конструкції створюють динамічні словесні образи, стилістична маркованість яких увиразнюється на тлі статичних епітетних словосполучень та іменникових метафор.

Лексема *пісня* у традиційному поетичному словнику української мови має усталені зв'язки із лексемами *слово, дума, вірші, поезія*. Синкретизм цих словесних образів зумовлює «розмитість» меж їх семантичної структури. Контекстуальне значення слова *пісня* у поетичній мові Лесі Українки не може бути вимірним жодним із наявних у загальнономовному словнику значень. Семантико-синтаксичні зв'язки та функціонування лексеми *пісня* у конкретних поетичних текстах дає підставу для такого визначення: *пісня* — «натхненна творчість, високопоетичне діяльне слово».